

Krzysztof Czubaszek
(Warszawa)

Stanówka – jedna nazwa trzech rzek¹

Rzeka Stanówka jest tak niepozorna, że poświęcanie jej uwagi nie byłoby niczym uzasadnione, gdyby nie fakt, iż wiąże się z nią pewna osobliwość. Otóż jeszcze kilkadziesiąt lat temu po prostu jej nie było, zaś miano jej nosiły w przeszłości zupełnie inne ciekły wodne.

Stanówka bierze swój początek we wsi Jeziory. Źródła jej należy szukać na tamtejszych podmokłych łąkach, połączonych rowem z Krzną Południową. Z Jezior Stanówka kieruje się w stronę Gołabek oraz Dminina, którą to miejscowość oddziela od wsi Rzymy-Rzymki. Następnie rozgranicza Skrzyszew od wsi Kępki i Żyłki, po czym wpływa na teren Skrzyszewa i przez Stok dociera do Ułana, by wpaść na koniec do rzeki Bystrzycy. Długość Stanówki wynosi 15,4 km, z czego odcinek przypadający na Jeziory to 1980 m, Gołabki – 2240 m, Dminin – 2980 m, Skrzyszew – 3700 m, Stok – 2350 m i Ulan – 2150 m.

Na pierwszy rzut oka Stanówka wygląda jak najzwyczajniejszy rów melioracyjny. Ma proste, dość regularne brzegi, szerokość lustra wody oscyluje w granicach jednego metra, zaś głębokość, w zależności od pory roku, sięga od kilkunastu do kilkadziesiąt centymetrów. Od podobnych do niej okolicznych rowów Stanówkę odróżnia jednak to, że posiada ona oficjalny status rzeki².

Nie wiadomo, dlaczego właściwie Stanówka uznana została za rzekę, skoro nie powstała w sposób naturalny. Musiała zostać wykopana przez ludzi, bowiem jeszcze sto lat temu jej nie było. Nie ma jej na mapie województwa lubelskiego,

¹ Artykuł stanowi rozwinięcie problemu zasygnalizowanego w książce K. Czubaszka *Ulan. Dzieje parafii i wsi do niej należących*, Warszawa 2003 (przyp. red.).

² Zob. *Nazwy geograficzne Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa-Wrocław 1991, s. 754; dane łukowskiego i radzyńskiego rejonowego oddziału Wojewódzkiego Zakładu Melioracji i Urządzeń Wodnych.

opracowanej przez Karola de Pertheesa w 1786 r.³ mapie Królestwa Polskiego z 1839 r.⁴, ani też nie wspominają o niej opisy poszczególnych wsi, przez które obecnie przepływa, opublikowane pod koniec XIX w. w *Słowniku geograficznym Królestwa Polskiego*. Co ciekawe jednak, w zamieszczonej tam charakterystyce gminy Gołębki znajdujemy informację, iż nie ma na jej terenie znaczących wód „z wyjątkiem błotnistej rzeczki Krzyny (...) i głębokiej wpadliny około 0,567 wiorst w obrębie wsi: Jezioro i Gołębki”⁵. Długość owej wpadliny w przybliżeniu odpowiada długości odcinka Stanówki na terenie tych dwóch wsi, a więc zapewne w owym zagłębieniu terenu zostało później wykopane koryto Stanówki.

Kto, po co i kiedy wykopał Stanówkę? Najłatwiej jest odpowiedzieć na pytanie, w jakim celu. Otóż Stanówka przepływa przez podmokłe łąki, obfitujące w torf, który od dawien dawna okoliczna ludność wydobywała i używała jako opał. O obfitych pokładach torfu informują już wspomniane wcześniej XIX-wieczne opisy takich wsi jak Jezioro, Gołębki czy Dminin⁶. O intensywności wydobycia świadczą zaś najdobitniej liczne wyeksploatowane torfowiska, rozciągające się obecnie wzdłuż obu brzegów Stanówki prawie na całej jej długości. Rzeczkę tę wykopano więc, by odvodnić podmokłe łąki, osuszyć zabagnione torfowiska, a także dać ujście wodzie zalegającej w okolicach miejscowości Jezioro.

Kwestii, kto i kiedy wykopał Stanówkę, nie można jednoznacznie rozstrzygnąć. W dostępnych materiałach źródłowych nie ma o tym wzmianki. Żadnymi danymi na ten temat nie dysponują także konserwujące tę rzeczkę dwa rejonowe – łukowski i radzyński – oddziały Wojewódzkiego Zarządu Melioracji i Urzędzeń Wodnych. Jednak z relacji okolicznych mieszkańców wiadomo, że Stanówka istniała już przed II wojną światową. Z kolei z przekazu rodzinnego wiem, iż w czasie okupacji pracowała przy niej grupa Żydów pod nadzorem niemieckich żołnierzy. Poszerzali oni, odmulali i regulowali istniejący już wcześniej rów.⁷

Jak już wspomniałem, w materiałach z końca XIX w., i wcześniejszych, nie ma informacji o Stanówce takiej jaką znamy współcześnie, czyli biorącej początek w Jeziorach i wpadającej za Ulanem do Bystrzycy, bo jej w tamtych czasach po prostu jeszcze nie było. Jednak źródła owe wymieniają inną rzekę o nazwie Stanówka, przepływającą w sumie całkiem niedaleko od swej współczesnej imienniczki. Przyjrzyjmy się jej bliżej.

Na przytoczonej wcześniej mapie de Pertheesa z 1786 r. miano Stanówki nosi górny bieg obecnej Bystrzycy, na odcinku od okolic Tuchowicza do miejsca, gdzie łączy się ona z rzeką zwaną obecnie Małą Bystrzycą, a wówczas uważaną za właściwą Bystrzycę. Taki stan rzeczy potwierdza jeszcze *Słownik geograficzny*

³ Zob. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (dalej: AGAD), Kartografia, mapa województwa lubelskiego Karola de Pertheesa (1786 r.).

⁴ Zob. AGAD, Kartografia, mapa Królestwa Polskiego (Kwatermistrzostwa) (1839 r.).

⁵ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. B. Chlebowski, t. IX, Warszawa 1888, s. 665.

⁶ Tamże, s. 42 oraz tamże, t. III, Warszawa 1882, s. 580.

⁷ Relacja Z. Szewczaka i T. Czubaszki, w zbiorach autora.

Królestwa Polskiego, który daje następującą charakterystykę XIX-wiecznej Stanówki: „rzeczka, wypływa z błot Dębniak i Tama, powyżej Domaszewnicy, w pow. łukowskim, między wsiami Tuchowicz, Jeleniec i Stanin, płynie około wsi Ulany i uchodzi poza Starą Wsią z lew. brzegu do Bystrzycy, praw. dopł. Wieprza”⁸. (Stara Wieś to obecny przysiółek Krasewa, posiadający wówczas status samodzielnej wsi.) Tenże *Słownik...* podaje też, że Tama i Dębniak to „wielkie błoto wśród płaskowzgórza na obszarze pow. łukowskiego, między wsiami Tuchowicz, Jeleniec, Stanin i Jonnik. Obszerną przestrzeń pokrywają tu doły i jeziora ze stojącą wodą, trzęsawiska, mokradła porośnięte olszyną i wierzbą, mokre łąki i pastwiska. (...) Wody tych błot odprowadza leniwo płynąca rzeczka Stanówka”⁹. „Tama, os.[ada] młyn.[arska] (...). Leży wśród błot, z których wypływa rzeka Stanówka”¹⁰. Z kolei wydany pod koniec XIX w. *Pamiętnik Fizyograficzny*, charakteryzując Tamę i Dębniak, tak pisał o Stanówce: „Od Stanina do Jeleńca środkiem błot płynie (...) rzeczka Stanówka, która sama z siebie bystra nie jest, a że jeszcze grobla młyna bieg jej wstrzymuje, więc wody Stanówki przyczyniają się niemało do zasilenia bagien okolicznych”¹¹.

Mówienie o dawnej Stanówce jako obecnym górnym biegu Bystrzycy nie jest jednak do końca precyzyjne. Źródła Bystrzycy lokalizujemy współcześnie na obrzeżach rezerwatu Jata, natomiast jeszcze do końca XIX w. początek ówczesnej Stanówki umiejscawiano, jak wynika z przytoczonych wcześniej opisów, w błotach Dębniaka i Tamy. A co z odcinkiem między Jatą a okolicami Tuchowicza? Na wspomnianej mapie *Królestwa Polskiego* z 1839 r. zaznaczona została w tym miejscu rzeczka Bońkówka. Jej istnienie potwierdza cytowany już *Pamiętnik Fizyograficzny*, w którym czytamy: „wody z Wólki Zastawskiej spływają ku południowemu wschodowi do Bońkówki, z tą do Stanówki, potem do Bystrzycy”¹².

Pozostaje ustalić, kiedy rzeka między Tuchowiczem a okolicami Krasewa przestała być określana mianem Stanówki i uznana została za Bystrzycę. Najprawdopodobniej proces ten trwał od połowy do końca XIX w., bowiem stan przejściowy rejestruje tenże sam *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego*. W opisie Bystrzycy podaje on, iż jej początkowy odcinek stanowił strumień Wilkojadka, obecnie będący samodzielną rzeką i zarazem dopływem Bystrzycy¹³. Dalszy bieg Bystrzycy pokrywał się z torem, opisywanej w innym tomie *Słownika...*, Stanówki. Dawna Bystrzyca właściwa występowała już jako Bystrzyca Mała, nosząca też miano Białowody, i stanowiąca dopływ Bystrzycy głównej. Dodatkowo w okresie przejściowym na odcinku od wsi Świderki do Soból rzeka miała nawet trzy nazwy

⁸ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego...*, dz. cyt., t. XI, Warszawa 1890, s. 216.

⁹ Tamże, Warszawa 1892, t. XII, s. 150.

¹⁰ Tamże.

¹¹ K. Łapczyński, *O Łukowskim płaskowzgórzu i nieco o jego roślinności jawnokwiatowej*, [w:] *Pamiętnik Fizyograficzny*, t. I, Warszawa 1881, s. 195.

¹² Tamże, s. 185.

¹³ Zob. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego...*, dz. cyt., t. I, Warszawa 1880, s. 511; tamże, Warszawa 1893, t. XIII, s. 477; J. W. Radwański, *Krótki zarys rzek polskich*, Lwów 1908, s. 84.

– Bystrzyca, Świder i Staninka¹⁴. Podobieństwo nazw Stanówka i Staninka jest wystarczająco duże, żeby stwierdzić, iż były to oboczne warianty tego samego określenia. Przy okazji wyjaśnia się geneza nazwy interesującej nas rzeczki, bowiem Stanówka, czy też Staninka, to oczywiście rzeka wypływająca z okolic Stanina.

Czy wyparta przez Bystrzycę nazwa Stanówka zniknęła zupełnie, ażeby dopiero później odrodzić się jako określenie rzeczki przepływającej przez Skrzyszew? Cytowany już wielokrotnie *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego*¹⁵ zdaje się wskazywać, iż „po drodze” nazwa ta przylgnęła do jeszcze jednego ciek wodnego. Zawarty w tymże *Słowniku...* opis Ułana wyraźnie stwierdza, iż wieś ta leży nad rzeką Bystrzycą „i jej dopływem Stanówką”¹⁵. Stanówka nie występuje więc tu jako oboczność Bystrzycy, tak jak w innych przytaczanych wcześniej opisach, lecz jako byt samodzielny, zarazem jej dopływ. Cóż to był za obiekt, skoro, jak pamiętamy, obecna Stanówka, stanowiąca współcześnie również dopływ Bystrzycy, jeszcze nie istniała? Niewykluczone, że była to jakaś odnoga Bystrzycy, która, zatoczywszy w okolicy Ułana łuk, wpływała z powrotem do głównego koryta. Dziś za pozostałość tego dopływu można uznać liczne rozczepienia nurtu, starorzecza i połączone z Bystrzycą rowy.

Ową Stanówkę z opisu Ułana można jednak utożsamić także z pewną rzeką współcześnie już nieistniejącą, nad którą dawniej położony był Ulan. Nazywała się ona Ułanka. Pierwsza wzmianka na jej temat znajduje się w dokumencie z 1424 r. Informuje on, iż król Jagiełło nadał szlachcicowi Piotrowi z Lubaczowa sołectwo lenne w Ułanie, m.in. z prawem zbudowania młyna na rzece Ułance¹⁶. Co to była za rzeka? Być może nazywano tak wówczas obecną Bystrzycę. Jednak na mapie de Pertheesa z 1786 r. widać, że młyn ułański stał przy nieopatrzonyj nazwą rzeczce przepływającej wzdłuż drogi z Łukowa, biorącej swój początek z okolic Sętek i Stoku.¹⁷ Była to zapewne owa Ułanka, notowana do połowy XIX w¹⁸.

Nazwa Stanówka, po tym jak została wyparta przez Bystrzycę, mogła być przylgnąć właśnie do Ułanki. Następnie ta ostatnia rzeczka, czy to z przyczyn naturalnych, czy w wyniku prac melioracyjnych, zredukowana została do rzędu rowu, występującego zresztą w tej okolicy do dziś, a co za tym idzie zatraciła imię. Zapewne zbiegło się to w czasie z wytyczeniem przebiegu współczesnej Stanówki, która otrzymała swe miano z takiej to racji, że nie było ono aktualnie wykorzysty-

¹⁴ Zob. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego...*, dz. cyt., t. I, Warszawa 1880, s. 511; tamże, t. X, Warszawa 1889, s. 949.

¹⁵ Tamże, t. XII, Warszawa 1892, s. 779.

¹⁶ Zob. *Zbiór dokumentów małopolskich*, wyd. S. Kuraś i I. Sułkowska-Kurasiowa, t. VII, Kraków-Wrocław 1975, s. 152; *Słownik historyczno-geograficzny województwa lubelskiego w średniowieczu*, opr. S. Kuraś [w] *Dzieje Lubelszczyzny*, red. T. Mencil, t. III, Warszawa 1983, s. 249-250.

¹⁷ Na marginesie można dodać, że z mapy de Pertheesa wynika, iż do domniemanej Ułanki wpadał jeszcze mały ciek wodny, przecinający szosę łukowską, biorący swój początek na pobliskich ułańskich łąkach. Został on zapewne później włączony w bieg wykopanej obecnej Stanówki.

¹⁸ Zob. Archiwum Parafialne w Ułanie, Inwentarz probostwa Ułan opisany przy introdukcji na toż probostwo x. Piotra Krasieńskiego w r. 1848, s. 11, 12..

wane, czy też może dlatego, że, tak jak i poprzedniczka, rzeka owa stanowi lewy dopływ Bystrzycy, przepływający w dodatku koło Ulana.

РЕЗЮМЕ

Становка – одно название трёх рек

В статье автор пытается выяснить обстоятельства возникновения современной реки Становка, которая своё начало берет в деревни Езёры (повят Луков). Хотя река эта не была образована естественным путем, ее признали рекой. Автор ищет причины, по которым она была выкопана, размышляет кто это сделал, а также описывает превратности исторического названия „Становка”, которое было уже на картине Pertheesa 1786 г., а в прошлом это название носили три разные реки.

SUMMARY

The Stanówka river – one name, three rivers.

The article tries to explain why the present river named Stanówka came into being. The river has its sources in Jeziory (a village in the Łuków district). Though it didn't come to existence in natural way, it was recognized as a river. The author tries to find out the reasons for digging it out, considers who an executor could be and he describes how the historic name “Stanówka” was changing during centuries. The name can be found in the map of Perthees (1786) and before that date three different rivers were named like that.

Mapa województwa lubelskiego Karola de Pertheesa (1786 r.)

RZĘKI OKOLIC ULANA DAWNIEJ I DZIS

Legenda

- główne drogi
- rzeki i kierunek ich spływu
- odcinek współczesnej Bystrzycy zwany do poł. XIX w. Stanówką
- przypuszczalne położenie dawnej rzeki Ulanki